

Sfinții Atanasie din Paros și Nicodim Aghioritul, *Apologii și Mărturisiri de credință: Tradiția ortodoxă și sensurile ei în controversa „colivelor”*, trad. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2021, 533 p., ISBN: 978-606-740-027-4 .

Una dintre cele mai cunoscute controverse care a agitat Athosul și Fanarul în jumătate a doua a secolului al XVIII-lea și primele două decenii din secolul al XIX-lea, cu ecouri însă până în teologia ortodoxă - nu doar greacă – din secolul al XX-lea, a fost cea legată de cearta în jurul „colivelor” sau „pomenirii” morților.

În anii 1754-1755, monahii de la schitul athonit „Sfânta Ana” au început construcția unei biserici mai mari. Ei beneficiau de donații ale creștinilor bogați din Levant, dar pentru a-și mări veniturile, munceau și sâmbăta, ziua în care o parte trebuiau să meargă la piața din centru peninsulei, Karyes, pentru a-și vinde produsele și a cumpăra cele necesare subzistenței. Drept urmare, călugării s-au văzut nevoiți să mute pomenirea morților de pe pomelnicele familiilor donatorilor (peste 12000 de nume, sic!) din ziua de sâmbătă, rezervată în mod tradițional parastaselor, duminica. Această adaptare liturgică a fost denunțată însă de ierodiaconul Neofit Kavsokalivitul ca fiind deopotrivă o gravă inovație dogmatică și o încălcare a tradiției ortodoxe.

În opinia lui Neofit, plângerea morților și comemorarea lor cu colive, simbol al trupului mort, încalcă prevederile din *Constituțiile Apostolice* (V, 20 și VII, 24), căci sunt incompatibile cu caracterul Duminicii de zi a bucuriei și Învierii. Ele trebuie deci săvârșite doar sâmbăta, ziua pogorării lui Iisus Hristos la iad, căci mutarea lor duminica este un păcat de moarte. Dimpotrivă, pentru monahii de la Aghia Ana nu există nicio incompatibilitate în această practică, deoarece nu ar exista, din punct de vedere teologic, nicio separație între pomenirea morților și Înviere, întrucât aceasta este însăși chezașia celor adormiți în credință. (Dar panorama chestiunilor discutate în cadrul controverselor va fi unul larg, care nu era limitat doar la cel al pomenirii sau colivelor și Împărtășirii continue, ci abordându-se și alte teme teologice-liturgice, cum ar fi sfințirea icoanelor, relația Euharistie-anafora, prezența lui Iisus Hristos întreg în Euharistie, citirea cu voce tare a rugăciunilor anaforei euharistice, relația dintre agheasma mare și agheasma mică, sensul anatemei, sau martiriul pentru cei convertiți la islam și reveniți la Biserică.)

În scurt timp, adepții ambelor tabere au început să se acuze de „erezie”, de cădere din har. Neofit i-a numit pe adversarii săi „defăimători ai Învierii”, „vorbitori de morți în zi de duminică”, „idolatrii”, „lipsiți de har” ș.a.m.d., pe când aceștia l-au acuzat pe cei care îl susțineau pe Neofit ca fiind „sâmbătari” sau „colivari”, ca unii care recăzuseră în iudaism. Cu susținerea fostului patriarh ecumenic Chiril V (m. 1775), retras la schitul Aghia Ana, proestoșii Marii Lavre i-au afurisit pe „colivari”, care au fost nevoiți să plece din schit în diverse locuri din Muntele Athos, fără a fi primiți în comuniune nicăieri. Polemicile au continuat, ajungându-se chiar la crimă: câțiva monahi de la Schitul Mare au angajat un pirat, căpitanul Marko, care i-a înecat în mare pe doi „colivari” de seamă: gheronul Teofan și ucenicul său, Paisie Caligraful (ei vor fi însă canonizați și cinstiți de „colivari” ca martiri).

În 1759 liderii teologici ai „colivarilor” au părăsit Athosul – Neofit la Chios, iar din 1767 se stabilește în Țara Românească; discipolul său, Atanasie din Paros, pleacă și el ca profesor la Kerkyra și Tesalonic (între 1760-1770), revenind la Athos ca director al Academiei Athonite între 1771-1776, ceea ce va redeschide focul disputelor. Acestea vor continua până la războiul de independență, izbucnit în anul 1821 prin insurecția antiotomană, și care se va sfârși abia în anul 1829. Va urma însă o altă perioadă, de anarhie internă, încheiată cu constituirea Regatului Greciei în anul 1832 – stat suveran modern creat și recunoscut de puterile europene. Este un eveniment ce marchează ruptura și mutația de la cultura și societatea religioasă premodernă, dominată de Biserica Ortodoxă greacă, la o cultură și societate modernă, de tip iluminist și secular european. În acest fel, vechea comunitate ortodoxă „romeică”, bizantină, imperială, tradiționalistă, având în centrul ei etnarhia Patriarhiei Ecumenice, este înlocuită de o nouă identitate, „greacă”, națională, seculară și republicană, care nu mai era inspirată de Bizanț ci de Grecia antică și Europa modernă.

Relevanța teologico-spirituală a disputei declanșată de Neofit Kavsokalivitul a fost evaluată în diverse accepțiuni de cercetători și istorici: după romano-catolicul L. Petit, a fost o „mare controversă” pe o temă puerilă? După Ch. Tzogas, au fost „colivarii” angajați într-o bătălie retrogradă împotriva progresului și modernității, dovedindu-se exponenți anacronici și fanatici ai unei forme ritualist-conservatoare a Ortodoxiei? Sau dimpotrivă, după G. Veritis, Teoclit Dionisiatul sau C. Papadulis, să fi fost ei promotorii unei reforme și înviorări a monahismului de la Athos, sau chiar mai mult, reprezentanții unei renașteri spirituale a poporului grec aservit, prin revenirea la izvoarele autentice ale tradiției ortodoxe?

O analiză pertinentă a adevăratei mize pe care o presupune această așa-zisă dispută ritualistă sterilă, pe o temă minoră, a făcut în prefețele a două lucrări ce cuprind principalele texte editorul și traducătorul lor în limba română, arhidiacon. Ioan I. Ică jr¹. Acesta a demonstrat în chip elocvent că miza era una spirituală esențială pentru existența creștină. În fapt, se regăsesc conjugate două direcții, una cu implicații ecumenice, externe, iar cealaltă cu implicații interne, ce țineau de însuși sensul autentic al Tradiției din punct de vedere ortodox – Tradiție înțeleasă în sens holistic, cu aspecte liturgico-spirituale și teologico-mistice.

Astfel, pe de o parte, controversa „colivelor” a fost „un simptom complex al crizei tradiției ortodoxe pe fundalul crizei culturale și sociale generale a grecilor din Balcanii

---

¹ Ioan I. Ică jr., „Împărtășirea continuă pro și contra – o dispută perenă și lecțiile ei”, în *Împărtășirea continuă cu Sfintele Taine: dosarul unei controversă*, trad. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2006, p. 5-88; Ioan I. Ică jr., „O dezbateră crucială despre Tradiția ortodoxă în Imperiul Otoman (1750-1821), în istorie și actualitate”, în Sfinții Atanasie din Paros și Nicodim Aghioritul, *Apologii și Mărturisiri de credință: Tradiția ortodoxă și sensurile ei în controversa „colivelor”*, trad. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2021, p. 7-137.

Recenzii

otomani, scindați între tradiție și modernitate, între Levant și Europa. Religios vorbind, grecii erau expuși presiunilor islamului dominant, dar și seducțiilor reprezentate de propaganda misiunilor romano-catolice în Levant. Odată depășit șocul cuceririi Constantinopolului, Marea Biserică s-a văzut implicată în conflictul confesional care scindase Europa după Reforma protestantă, iar clericii și laicii ei de frunte au luat contact direct în Europa cu noua cultură modernă în toate formele ei. În secolul XVII, Patriarhia Ecumenică și-a redefinit confesional identitatea ortodoxă atât față de protestantism, cât și față de romano-catolicism și a favorizat un umanism religios pe baze aristotelice. Delimitarea în plan religios față de Occidentul misionar a continuat și în secolul XVIII ..., culminând în proclamarea nevalidității botezului latin², deși închiderea eclesială nu a fost dublată de una similară în plan cultural. Dimpotrivă, urmărind „luminarea” intelectual-culturală a națiunii grecești, Biserica a încurajat, în special în cadrul Academiei athonite, un tip de învățământ enciclopedic care unea filologia clasică gerecească, filosofia modernă și noile științe fizico-matematice (reprezentanții cei mai de seamă fiind clericii „progresiști” ca ierodiaconii Evghenios Vulgaris și Nichifor Theotokis, ce avea ca scop declarat promovarea științelor și curentelor filosofice moderne, pentru a se ajunge la depășirea handicapului cultural și social grecesc prin racordarea la sistemul european al cunoașterii). Ca reacție la acest curent, clerici „conservatori” – ca ierodiaconul Neofit Kavskalivitul – puneau accent pe filologia greacă clasică și mai ales pe dreptul canonic, ca o încercare de depășire a relaxării și pervertirii disciplinei canonic-liturgice a preoților și poporului, deopotrivă afectați de ignoranță și deficit în plan formativ, de înapoiere culturală și corupție generalizată a moravurilor³.

Pe de altă parte, reafirmarea sensului pascal-eschatologic al Duminicii era conjugat la „colivari” de redescoperirea sensului comunitar-euharistic al Liturghiei, și mai ales de promovarea Împărtășirii dese (în fapt, continue) a credincioșilor, totul în vederea realizării unui ethos pascal-eschatologic-euharistic. La o privire mai atentă, era vorba de necesitatea restabilirii adevăratului sens al Tradiției apostolico-patristice în raport cu anumite practici discutabile, devenite însă „tradiții” în epocă. Ambele tabere, uneori cu înverșunare și ajungând chiar la excese și acte de fanatism regretabile, apărau două concepții despre Tradiție – una „teoretică”, cealaltă „pragmatică”.

În primul rând, grupul „colivarilor”, tradiționalist, susținea respectarea strictă a „teoriei” tipicului scris în prescripțiile canonice și în cărțile de cult; acestea susțineau irefutabil sâmbăta, nu duminica, drept zi de comemorare a celor decedați, și prezentau cu

---

² Ioan I. Ică jr., „O dezbatere crucială despre Tradiția ortodoxă în Imperiul Otoman (1750-1821), în istorie și actualitate”, p. 131-132.

³ Ioan I. Ică jr., „O dezbatere crucială despre Tradiția ortodoxă în Imperiul Otoman (1750-1821), în istorie și actualitate”, p. 132.

claritate împărtășirea credincioșilor la fiecare Liturghie, duminicală și de sărbători, nu doar o dată sau de câteva ori pe an.

În al doilea rând, „anticolivarii” pragmatici apărau legitimitatea noilor acomodări și practici liturgico-sacramentale, devenite însă între timp „tradiții”. Astfel, ei insistau că pomenirile se pot face în orice zi a săptămânii, inclusiv Duminica, iar împărtășirea era bine să se facă mai rar, întrucât prespunea în mod absolut necesar o pregătire ascetico-individuală riguroasă și de durată.

Ironia sorții era că fiecare tabără o acuza pe cealaltă de „erezie” și „inovație”, ambele invocând în sprijinul său „Tradiția”. În cazul „colivarilor”, era vorba de tradiția „teoretică”, ideală, pe când în cazul „anticolivarilor”, de tradiția „pragmatică”, prezentă. După cum subliniază Ică jr., în timp adaptările liturgice deveniseră tradiție, Tradiția „teoretică” ideală fiind uitată și căzută în desuetudine; adaptările pragmatice, care constituiau o inovație față de Tradiție, deveniseră așadar „tradiție”, iar prin prisma lor Tradiția ideală devenise inovație!⁴

Monahi, episcopi și patriarhi – tradiționaliști, și ei, dar în alt sens – îi vor acuza și discredita pe „colivari” ca fiind fanatici și „răzvrățiți”, „consevatori” și „reacționari”, iar aceste acuze se vor regăsi și în partida intelighenției de tip iluminist, „îndeosebi ca urmare a atitudinii antieuropene și filotomane afirmate cu obstinație de Atanasie din Paros în fața ororilor Revoluției Franceze, în opoziție față de europenismul, iluminismul și republicanismul modern susținute de filologul clasic și medicul Adamantios Korais”⁵.

Dar recursul „colivarilor” la Tradiție nu avea ca principal obiectiv „conservarea trecutului bizantin și combaterea iluminismului francez ori grec, ci recuperarea izvoarelor vii, a miezului identității eclesiale ortodoxe. Ei se confruntau în primul rând cu igoranța tradiției autentic ortodoxe degenerate în ritualism și formalism clerical, polarizate între un obscurantism monahal și un raționalism teologic de tip scolastic pe fondul laxismului moral, al analfabetismului religios și al creșterii indiferențelor în masele populare și clericale lipsite de orice fel de cateheză și rupte de sursele vii ale credinței”. Afazia teologică și decadența religioasă, pe de o parte, și limitele programului „iluminismului” ortodox, pe de altă parte, vor constitui opoziția față de programul „colivar” de „trezie” și „iluminare” ortodoxă, adică de recuperare a etosului experienței liturgico-ascetico-mistice, aflate în inima Tradiției apostolice și patristice a Bisericii Ortodoxe. Neofit Kavsokalivitul și Atanasie din Paros, primii „colivari”, reprezintă „avangarda polemică” a acestei mișcări, în timp ce mitropolitul Macarie al Corintului și

---

⁴ Ioan I. Ică jr., „Împărtășirea continuă pro și contra – o dispută perenă și lecțiile ei”, p. 21.

⁵ Ioan I. Ică jr., „Împărtășirea continuă pro și contra – o dispută perenă și lecțiile ei”, p. 21-22.

Recenzii

Sfântul Nicodim Aghioritul⁶, „colivari” din a doua generație, vor articula în chip detaliat și vast programul de recuperare enciclopedică și ancorare duhovnicească a întregii Tradiții în context modern⁷.

Așadar mișcarea „colivară” nu trebuie redusă defel la o simplă reacție conservatoare antioccidentală și antimodernă, opusă direcției occidentalizării către progres și liberalism socio-religios, un protest disperat și anacronic, „un fenomen zelotist extremist, precursor al fenomenului ultraconservator al zelotiștilor vechi-calendariști din secolul XX și al altor fanatisme ortodoxe reacționare”. Dimpotrivă, „scopul activității lor a fost cel al unei *înnoiri/reforme prin fidelitate strictă față de izvoarele Tradiției apostolice și patristice în toate dimensiunile ei – sacramental-liturgică și etică, ascetică și mistică, filocalică și canonică, martirică și misionară – și o pledoarie radicală pentru restaurarea experienței duhovnicești ortodoxe integrale în viața Bisericii și a tuturor creștinilor, fără desoebire: Ortodoxie deplină și pentru toți (s.n.)*”⁸.

Ciprian-Iulian Toroczka

Pr. Dragoș Bahrim, Dragoș Mîrșanu (editori), *Despre isihasmul bizantin, Lucrările simpozionului internațional „Tradiția patristică în actualitate”, ediția 1, Iași, 29-30 septembrie 2022, Editura Doxologia, Iași, 2023, 363p., ISBN: 978-630-301-078-6.*

Volumul de față cuprinde referatele prezentate la conferința organizată de Centrul de Studii Patristice „Sfântul Maxim Mărturisitorul” al Arhiepiscopiei Iașilor, cu titlul: „Tradiția patristică în actualitate”, desfășurată în perioada 29-30 septembrie 2022. Regăsim două secțiuni: prima dedicată temei isihasmului bizantin, iar cea de-a doua, dedicată altor teme de cercetare ce privesc studiile patristice și istorice actuale.

În Cuvântul înainte al editorilor sunt rezumate contribuțiile participanților la simpozion. Astfel, prima secțiune debutează cu prelegerea susținută în plen de Petre Guran. Acesta a accentuat deopotrivă „tradiționalismul” și „înnoirea” isihasmului, dar mai ales fundamentul experienței ascetico-mistice care a stat la baza acestei învățături. (Asupra acestor aspecte vom reveni în finalul prezentării noastre.)

---

⁶ Vezi Elia Citterio, *Nicodim Aghioritul. Personalitatea – opera – învățătura ascetică și mistică, cu traducerea Vieții sale și a Prologurilor la scrierile sale duhovnicești*, trad. Maria-Cornelia și Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2001, în special studiul introductiv, semnat de diac. Ioan I. Ică jr., „Strategii de promovare a Tradiției patristice în epoca modernă: cazul Greciei secolului XVIII”, p. 5-18.

⁷ Ioan I. Ică jr., „Împărtășirea continuă pro și contra – o dispută perenă și lecțiile ei”, p. 22-23.

⁸ Ioan I. Ică jr., „Împărtășirea continuă pro și contra – o dispută perenă și lecțiile ei”, p. 70-71.